

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Det privata har på allvar gjort sin entré i litteraturen.

Detta är en rik och stimulerande bok. En av dess stora förtjänster är dessutom att framställningen är klar och redig och att det lärdomsstoff som finns i den inte tynger. Det gör det lätt att följa med och inte minst skapar det goda möjligheter att ta spjörn mot Hanssons resonemang. Ett par punkter där vissa frågor har väckts skall kort beröras här. En fråga rör den litteratur som inte tas upp av Hansson. Det är trots allt en hel del som faller utanför framställningen. Givetvis är det orimligt att begära att en ensam forskare skall täcka in 'allt', men vissa frågor kan ändå ställas. Vad händer alltså när man för in andra typer av litteratur i Hanssons ekvation? Den latinspråkiga diktningen lämnas t. ex. helt därhän, trots att den utgör en stor och högt värderad del av konstillitteraturen under äldre tid. Inte minst kunde detta vara av intresse när det gäller resonemangen om muntlighet kontra skriftlighet i litteraturen, eftersom latinkulturen ses som skriftligt präglad av forskare som Jan Lindhardt och Walter Ong. Tanken på hur textmodeller som var mindre bundna av den klassiska retoriken (brev, andaktslitteratur etc.) kommer till användning i övergången mellan konst- till skönlitteratur är onekligen fruktbar och har ju redan med framgång prövats av andra forskare, t. ex. av Eva Hættner-Aurelius i hennes undersökning av kvinnliga svenska självbiografier (*Inför lagen*, 1996). Men frågan är givetvis också vilka textmodeller man skall lyfta fram som relevanta. I analysen av Kellgrens "Cantate" kopplas verket till andaktslitterära textmodeller. Marie-Christine Skuncke visar emellertid, i en nyligen publicerad uppsats, att dikten också med fördel kan analyseras med utgångspunkt från de i texten ingående musikedramatiska elementen (se "Kellgrens 'Cantate Den I Januarii 1789'", i *Poetiska världar*, red. Håkan Möller m. fl., 2002).

Ett annat viktigt problem rör begreppet repertoire. Tanken på en repertoire framstår på många sätt som en abstraktion och blir med naturnödvändighet till stor del frikopplad från de sedan länge döda personer av kött och blod som internaliserat dessa språkliga normer och 'talade' detta språk av andra graden. Denna teoretisk distans är självklart inte enbart av ondo, men här skapas ändå vissa oklarhet rörande hur repertoiren/erna skall ses. Det kan t. ex. noteras att en viss svävning finns hos Hansson när det rör frågan

om en eller flera repertoirear. Visserligen talas i boken om möjligheten av flera, överlappande repertoirear, men samtidigt framstår det understundom som om det enbart fanns en gemensam lärd repertoire. Men kunde en författare förhålla sig till många repertoirear, d. v. s. 'tala flera språk'? Vilket 'språk' aktualiserades om det fanns flera? Frågan torde inte vara enkel att besvara, vilket exemplet Kellgren ovan kanske visar. En annan intressant fråga är för övrigt vilka värdehierarkier som rådde mellan olika repertoirear – inte minst är detta väsentligt att ta ställning till om man anlägger ett genusperspektiv.

Men de frågor och invändningar som väcks vid läsningen visar bara att detta är en uppfriskande och perspektivrik bok. Dessutom fyller den en viktig funktion i och med att ett helhetsgrepp tas på den äldre litteraturen. Att vi idag fjärrmat oss från den förromantiska litteraturen är väl bekant, och blir t. ex. tydligt när man undervisar i litteraturhistoria. Bristen på forskning om äldre litteratur är måhända ett utslag av samma fenomen. Därför är *Från Hercules till Swea* särskilt angelägen, inte minst för att den är pedagogiskt skriven. Som jag framhöll ovan är resonemangen lätta att följa och dessutom förklaras termer och begrepp fortlöpande; detta gör att den med fördel går att använda av humanistiska studenter på grundutbildningsnivå.

Ann Öhrberg

Arne Melberg, *Försök att läsa Montaigne*. Symposium. Stockholm 2000.

Den franske 1500-talsfilosofen och författaren Michel de Montaigne hör liksom sin sentida landsman Marcel Proust till de författare vars berömmelse härrör från endast ett verk. Montaigne är otvivelaktigt en klassiker, vars verk lever och alljämt läses. Redan under hans livstid kom de banbrytande essäerna ut i flera upplagor. Rousseau inspirerades av honom, och Nietzsche beundrade honom. Under senare delen av 1900-talet har intresset för Montaigne varit betydande, och hans essäer har getts ut i nya översättningar. För Sveriges del bör särskilt nämnas Jan Stolpes allmänt prisade översättning av essäerna i tre band (1986-92). Bland utländska forskare som behandlat Montaigne märks från 1940-talet Hugo Friedrich, som gett Montaigne det träffande epitetet "lyrisk filosof".

Från 1980- och 90-talen bör Jean Starobinski och Jacques Derrida nämnas. Den hittills enda studien över Montaigne och hans författarskap som utkommit i de skandinaviska länderna är dansken Björn Bredals *Humanist till bäst*, utgiven på danska 1992 och översatt till svenska året därpå.

Oslo-professorn Arne Melbergs bok *Försök att läsa Montaigne* är därmed det första arbetet om Montaigne på svenska. Boken innehåller bland annat en ingående genreanalys. Melberg ställer frågan vad som egentligen kännetecknar en essä – den litteraturtyp Montaigne anses ha skapat. Hur kan essäernas estetik beskrivas? Detta spörsmål belyses allsidigt och kontinuerligt i bokens sex kapitel: Tornet, Döden, Vänskapen, Vinden, Erfarenheten samt Att läsa Montaigne. Utöver att diskutera essän som litterär form tar Melberg även upp några av de viktigaste teman och ämnen som Montaigne behandlar, t. ex. vänskapen och döden. Han diskuterar också författarens förhållande till klassikerna, hans citatteknik samt frågan i vad mån man kan iaktta någon utveckling hos Montaigne från en stoisk attityd till epikureisk livsbejakelse. Utvecklingsfrågan är den som mest avhandlats av Montaigne-forskarna. Melberg tycks vara av den åsikten att både stoicism och epikurism kan urskiljas i essäerna redan från början. Det rör sig hos Montaigne mer om en förskjutning av tyngdpunkten än om en tydlig förändring av livshållning.

År 1570 fattade den då 37-åriga Montaigne ett avgörande beslut. Han sade upp sitt ämbete som jurist i Bordeaux efter femton års arbete och drog sig tillbaka till sitt gods. Vad var det som fick denne välbärgade adelsman att vid såpass unga år avstå från samhällsplikter, karriär och hovliv för att istället börja skriva? Montaigne ville inte längre vara en offentlig person utan önskade nu odla sitt privata jag. Han hade tröttnat på världens falskhet, på den förställning och det hyckleri han såg omkring sig i det dåtida franska samhället. Melberg finner även en förklaring i de förhållanden som rådde i Frankrike vid 1500-talets slut. Landet var sönderslitet av det blodiga inbördeskriget mellan katoliker och protestanter. Möjligheten att i avskildhet fritt få reflektera och skriva tedde sig frestande. Saknaden efter den vid 33 års ålder bortgångne vännen Etienne de La Boétie har ansetts vara ännu en anledning till Montaignes reträtt från det offentliga livet. Det rörde sig dock inte om något fullständigt eremitliv på godset utanför Bordeaux. Som den inbitne

resenär han var företog Montaigne då och då resor, bl. a. till Paris. Han hade goda kontakter med hovet, både med Henrik III och med den protestantiske Henrik IV, och han var även medlare i inbördeskriget i Frankrike.

När Montaigne dog 1592 hade han arbetat på essäerna i drygt tjugo års tid. De omfattade då tre band på 1500 sidor och 107 kapitel. År 1595 utkom alla tre delarna plus de tillägg som Montaigne skrivit i det s. k. Bordeaux-exemplaret, hans eget handexemplar från 1588. Melberg definierar Montaignes skrivprojekt som ett försök att konstruera ett nytt jag. Det är Montaigne själv som är huvudämnet för essäerna. I första hand handlade det inte om att komma bort från sig själv utan att komma fram till sig själv. Genom självreflektion kunde man nå sitt inre jag. Montaigne var inte den förste att ägna sig åt introspektion. Föregångare fanns hos de kristna mystikerna, främst hos Augustinus. Essäerna förebådade också de perspektivförskjutningar som kan kopplas till renässansen med dess inriktning på jaget. Montaigne har i essäerna tecknat konturerna till den moderna människan. Melberg framhåller i detta sammanhang det förnyade engagemang för essän som skrivform som man idag finner hos många journalister, kritiker och författare. Detta kan enligt Melberg delvis förklaras av den privatisering av det offentliga som är ett så utmärkande drag i dagens mediasamhälle. Postmodernismens betoning av jagets mångfald och den decentrerade jag-uppfattningen, där tanken på ett stabilt och enhetligt jag avfärdas, ligger också i linje med Montaignes syn på jaget.

Melberg ägnar som framhållits stort utrymme åt att diskutera essäformen, vilken han karakteriserar som en öppen, prövande och nyfiken skrivform. Det rör sig om en kombination av porträtt, granskning, prövning och självreflektion. Essäerna präglas inte av någon strikt komposition, de är gränsöverskridande, fyllda av tvära kast och infall och också av paradoxer och antiteser. Montaigne gjorde ständigt kommentarer till sitt skrivande, och han tyckte skriva utan avsikt, utan plan. Melberg karakteriserar Montaignes stil som vagabonderande. Det essäistiska skrivandets syfte förefaller vara just själva skrivandet. ”Jag är dålig både i disposition och utveckling av ett tema, okunnigare än ett barn om meningar och glosor som används om de enklaste ting; därför har jag bestämt mig för att

säga det jag kan säga, anpassa ämnet till min förmåga", skriver Montaigne. Ett sådant uttalande kan tyckas anspråkslöst, men ter sig vid närmare begründning ganska självmedvetet. Enligt Melberg vänder Montaigne upp och ned på alla tänkbara skrivregler genom att låta just den egna förmågan avgöra vad som skall skrivas.

I försöken att identifiera essäns estetiska särart diskuterar Melberg också genren i ett bredare litteraturhistoriskt sammanhang. Montaigne bröt t. ex. medvetet med den klassiska retorikens strikta modeller för skrivande. Essäerna kan i stället ses som ett slags grotesker, bland annat i den meningen att den egna kroppen och dess funktioner spelar en viktig roll. Montaigne var en för sin tid ovanligt "kroppslig" författare. Essäerna har vidare, utan att egentligen vara några dialoger, drag av den sokratiske dialogen. Det dialogiska tar sig uttryck i en pendling mellan motsatser, i ett ständigt balanserande mellan motstridiga hållningar, mellan närhet och distans. Därav följer att essäerna är rika på överraskningseffekter som stimulerar läsningen.

Vid diskussionen av essäns kännetecken för Melberg också vissa genusteoretiskt intressanta resonemang. Han anser att essäerna i sin stilistiska utformning påminner om den litterära form som kvinnor hade lättast för att bruka, nämligen brevet. I sin syn på män och kvinnor var Montaigne påfallande modern, vilket Melberg vidareutvecklar i kapitlet om Vänskapen. Hos Montaigne framträder ett konstruktivistiskt förhållningssätt till skillnaderna mellan män och kvinnor. Det är uppfostran och sedvänjor som bidragit till att skapa de olikheter som finns. Montaigne tycks ha hyst uppfattningen att kvinnorna borde få större inflytande i samhället: "Kvinnorna gör alldeles rätt när de förkastar levnadsregler som införts i världen, eftersom det är männen som har skapat dem utan kvinnorna." Också Montaignes kritik av den eurocentriska världsbilden är mycket modern. Hans kunskaps-teoretiska skepticisism ledde dels till skarp kritik av mänsklig dumhet, fåfänga och ondska, dels till ett bejakande av livets och människans ständiga föränderlighet. Han såg t. ex. nyktert men skoningslöst på conquistadorernas grymhet och uppvisade en stor portion antropologisk nyfikenhet. Radikalism förenades med konservatism hos den motsägelsefulle Montaigne, som försvarade det rådande maktsystemet.

Melberg betonar den relativism som är så på-

taglig hos Montaigne. Därav följer en tolerant och öppen inställning. Någon fast sanning eller mening kan aldrig fastläggas. Istället gäller det att acceptera tillvaron sådan den är, att fånga det flyende ögonblicket. Montaigne lär oss att det är sinnen som är vår enda väg till kunskap. Inriktningen på sinnen och det sinnliga leder även till en kritisk hållning till samtidens pluggskola. Vi bör mer lita till vår egen erfarenhet än till auktoriteter och förebilder. Ändå var Montaigne oerhört intresserad av antikens författare och citerade dem ofta och gärna. Melberg diskuterar i detta sammanhang Montaignes högst egensinniga citatteknik. "Jag citerar bara andra för att bättre uttrycka mig själv", lyder den paroll enligt vilken Montaigne kunde tillåta sig att vara mindre noggrann när han citerade. Ofta tog han citaten ur minnet. Hans utgångspunkt må ha varit klassikerna, men han distanserade sig snabbt från dem för att utveckla något nytt och eget.

Melbergs studie är som nämnts delvis tematiskt upplagd. Montaignes stora ämne är döden, som nästan alltid finns närvarande. Själva skrivandet blev för Montaigne ett sätt att skjuta döden framför sig och försöka komma fram till en balans mellan liv och död. Någon kristet präglad syn på döden går det knappast att finna hos katoliken Montaigne. I sina meditationer över döden hämtade han i stället stöd främst hos Sokrates och dennes avspända förhållande till döden. Detta kom hundra år senare att uppröra Pascal som för övrigt fann essäernas grundidé att skildra sig själv både dum och meningslös. Montaignes teologiska intresse var begränsat, fastslår Melberg som betonar att essäernas rike i hög grad är av denna världen. Sokrates framstår som en av de viktigaste gestalterna i essäerna och förefaller ha haft betydligt större betydelse för Montaigne än vad Jesus hade.

Arne Melbergs *Försök att läsa Montaigne* är som titeln avslöjar en essäistisk framställning, där ett personligt och mycket engagerat förhållningssätt till ämnet tydligt lyser igenom. Det rör sig således inte om någon strikt vetenskaplig studie med notapparat och uttömmande forskningsöversikter. Melberg dröjer vid det som fångat honom vid läsningen av Montaigne. Han tar upp frågor som han själv finner värda att diskutera. Mycket medvetet, kan man förmoda, skriver han både innehållsligt och formellt i Montaignes anda, d. v. s. inte rätlinjigt och efter någon tydlig plan. Associationerna tillåts löpa

fritt, vilket någon gång kan ge upphov till upp-
repningar. Kasten mellan olika infall kan vara
lika oväntade och tvära som hos föremålet för
boken. Detta inte sagt som klander, ty Melberg
lyckas med sin innehållsrika och tankeväckande
bok i hög grad väcka läsarens lust att återvända
till källan – d. v. s. till essäerna.

Lena Kåreland

Bengt Lewan, *Arkadien. Om herdar och herdinnor i svensk dikt*. Bokförlaget Nya Doxa. Nora 2001.

Oavsett om man definierar pastoralen som genre eller modus, har den varit en dynamisk kraft inte bara i världslitteraturen utan också i den svenska litteraturen. Den pastorala världen representerar längtan efter ett naturligt tillstånd samtidigt som den är en påtagligt artificiell konstruktion, och tycks därmed ställa frågan om natur och konst på sin spets. Den långa och tämligen stabila pastorala traditionen, med Theokritos och Vergilius som portalfigurer, har utnyttjats av diktare från skilda tider och språkområden utifrån olika sammanhang och behov. Pastoralens roll i svensk diktning har tidigare behandlats främst av Kurt Johannesson beträffande 1600-talet i *I Polstjärnmans tecken. Studier i svensk barock* (1968), och av Tore Wretö beträffande idyll-diktningen såväl nationellt som internationellt i *Det förklarade ögonblicket. Studier i västerländsk idyll från Theokritos till Strindberg* (1977). En samlad behandling av pastoralen i svensk litteratur har vi emellertid inte fått förrän med Bengt Lewans *Arkadien. Om herdar och herdinnor i svensk dikt*. Boken behandlar traditionen fram till Stagnelius och ställer frågan varför pastoralen ägde sådan attraktionskraft. Lewan tar fasta på de olika funktioner pastoralen fyllt och kommer till slutsatsen att skildringarna av Arkadien förvisso inrymmer mycket av verklighetsflykt, men också kan förstås som en bearbetning av det egna samhället på likartat sätt som andra utopiska skildringar. Det "pastorala projektet" var enligt Lewan "att undersöka möjligheten av en annorlunda värld" (246).

En inledande avdelning ger en bakgrunds-teckning av den europeiska traditionen. Den följande avdelningen, "Herdarnas värld", inleds med vår första pastoral, Sylvester Phrygius "Ecloga prima" från 1599 och diskuterar svensk

pastoral under 1600- och 1700-talen. Här urskiljer Lewan tre olika typer av herdar: "den klassiske herden" tecknas i enlighet med traditionen, "den svenske herden" bibehåller drag av den klassiske men omformas till nordisk lantbo, medan "den till herde utklädde" är aristokraten eller akademikern som tar herdens dräkt för en stunds galant förnöjelse utan några av den enkla boskapsskötarens livsvillkor. Lewan visar hur dessa olika herdetyper sätts i spel antingen för att ge ett slags befrielse från konventionerna eller för att exemplifiera en annan kulturmiljö än den rådande. Detta föranleder frågan: "var Arkadien ett rike som bara fanns i fantasien och dikten eller var det möjligt att finna dess motsvarighet i samtidens verklighet?" (67)

Frågan leder över till ett kapitel där det pastorala landskapet behandlas. Här diskuteras hur naturbeskrivningens roll blir viktigare under 1700-talet, i takt med förändringen i ideal från trohet mot tidigare litterär naturbeskrivning till trohet mot den iakttagbara naturen. Sådana skildringar närmar sig alltså det "realistiska", vilket visar sig vara en problematisk process just på grund av pastoralens starkt artificiella natur. Då diktare som Creutz och Nordenflycht söker införliva den svenska naturen i pastoralen, tycks det svenska landskapet vara lättare att använda för de skräckscenarier som tillhör *locus terribilis* än för *locus amoenus* ljuva nejder. Ett slags höjdpunkt i sammansmältningen mellan natur och kultur är kanske då Gustav III låter operaskräddaren klä upp herdar vid Drottningholm för att exponera pastoralen på verklighetens natur.

Frågan huruvida Arkadien tänktes ha funnits aktualiseras också i det följande kapitlet, där kontrasten mellan land och stad behandlas. Avståndstagandet från stadens fördärvade liv är en schablon som visar sig produktiv på många sätt. Eftersom staden förknippas med last och landet med dygd låter sig den svenska landsbygden transformeras till dygdens trakter, visar Lewan här.

Fullkomligt central för pastoralen är den fråga som behandlas sist i denna avdelning: förhållandet mellan oskuld och erotik. För även om det pastorala naturtillståndet i regel presenteras som dygdigt, ligger sexualiteten strax under ytan och bryter inte sällan fram. Liksom pastoralen balanserar mellan naturlighet och förkonstling balanserar den också mellan oskuld och sexualitet, framgår det av en rad exempel.